

Т. А. БЛАГОЕВЪ

БЪЛАСИЦА

ГДАНСК „ГЕОГРАФИЧЕСКИ СОСТОЯНИЕ“

дни 7 лв.

ЦЕНА 15 ЛЕВА

Охобрина отъ Министерството на народното просвещение
и препоръчана за училищните блокноти съ окръжно
№ 5204 отъ 23. III. 1925 година.

Т. А. БЛАГОЕВЪ

БЪЛАСИЦА

S. Blagoev

ИЗДАНИЕ НА „ГЕОГРАФСКО ЧЕТИВО“—СОФИЯ

БѢЛАСИЦА.

Западно отъ Рупелския проломъ, изъ който лъкатуши мжтна Струма, се издига терасовидно легендарна **Бѣласица** и като гигантска стена се ширит на около 60 к. м. въ западна посока, дори до Костуринската седловина и пролома на р. Тракайна, притокъ на р. Струмица. За северна граница ѝ служи **Струмишката долина**, а за южна — **Бутковската**. Бѣласица е уединена планина и нѣма издѣлки и предпланини. Склоновете ѝ сѫ стрѣмни и на много място почти отвесни; набраздени сѫ отъ множество дѣлбоки долища, изъ които лудѣятъ буйни планински потоци и рѣки и бѣснѣятъ пѣнливи водопади.

Бѣласица е покрита отъ октомврий до май съ дебели снѣгове и преспи; често е забулена отъ сиви мъгли, които я правятъ твърде мила и красива, та поради това, навѣрно, и народътъ ѝ е далъ хубавото и поетично име **Бѣласица**.

* * *

Бѣласица е отъ вулканиченъ произходъ. Съставена е отъ различни видове шисти, (слюдни, кристалинни, амфиболови), сиви и сиво-бѣли гнейси, които по билото и върховете ѝ сѫ едрозърнести съ гранитовъ видъ, на място прехождатъ въ гранитови вариации, (каквито сѫ по вр. Висока-чука), а по склоновете надъ селата Свидовица, Банско, Габрово, Колешино и Борисово сѫ сжински гранитъ. Източно отъ вр. Лозенъ и около прохода Демиръ-капия се намиратъ гнѣзда отъ серпентинъ, примѣсень съ талкъ и азбестъ. По югозападните склонове се срѣщатъ кристалинни варовници, пѣсъчници и конгломерати, а западната стена на Рупелския проломъ е съставена изключително отъ кристалинни шисти. Северните и южните подножия на Бѣласица и близките до тѣхъ части отъ Струмишката и

СОФИЯ

Печатница на Армейския военно-издателски фондъ

1925

Бутковска долини сж натрупани съ дебель пластъ (40—50 метра) чакълно-пъсъчни наноси, свлѣчени отъ буйнитѣ потоци и рѣки.

Рупелския проломъ.

Рѣка Тракайна.

Въ климатично отношение България не е проучена. Правени сж, наистина, метеорологични наблюдения въ Струмица и Петричъ, но тѣ сж мърдиви за

низинитѣ. Ако се сѫди, обаче, по растителността, съ положителностъ може да се каже, че Бѣласица има влаженъ климатъ. Въ нея, напр. растатъ повече отъ 50 вида папрати, нѣкои отъ които никакъ не се срѣщатъ въ мѣста съ сухъ климатъ. По севернитѣ части духатъ продължително тѣй нареченитѣ „радовишки“ и „гирински“ вѣтрове, които сѫ тѣрде студени и бурни. Зоната надъ 1400 м. има продължителна зима съ дебели снѣгове, чести бури и виелици, та на много мѣста, особено откъмъ северъ, изчезватъ листопаднитѣ гори.

* * *

Откъмъ флора Бѣласица е граница между вѣчнозеленитѣ храсталаци, които изискватъ срѣдиземноморски климатъ и листопаднитѣ гори, които вирѣятъ и при посувозъ климатъ. Въ южнитѣ склонове, които сѫ запазени отъ севернитѣ студени вѣтрове, има значителни пространства, залесени отъ вѣчнозелени храсти, когато откъмъ северъ такива не се срещатъ, дори въ отдѣлни екземпляри.

Разпределението на растителността въ Бѣласица е въ зависимостъ отъ височината, температурата и влагата.

Най-богати съ растителность сѫ низинитѣ около Бѣласица — **Струмишката и Бутковската**, които иматъ 100—250 м. надморска височина, тлъста почва и достатъчно влага и топлина.

Отъ 250—800 м. височина е **зоната на низка Бѣласица**. Тя е камениста и съ голѣмъ наклонъ. Обрасла е съ храсталаци, остатъкъ отъ нѣкогашни гори и главно кестени, които заематъ на широчина единъ поясъ отъ 4—5 к. м. Кестенътъ вирѣе само въ северните склонове и то най-много въ тѣй наречената „Подгория“*) отъ с. Ръждакъ — 3 км. източно отъ Петричъ, та до с. Банско, или на 45 км. дѣлжина. Най-широкъ е кесте-

*) Подгория се нарича цѣлото пространство край севернитѣ подножия на Бѣласица отъ с. Смоларе, та дори до гр. Петричъ.

Висока Бѣласица съ вр. Калабакъ. На предния планъ се вижда долината на р. Струница, погъната въ разкошна растителностъ.

Връх Калабакъ, гледанъ от поляната „Ръзланъ“.

Бивакъ на III македонска бригада при подножията на Калабакъ през голъмата война.

невиятъ поясъ отъ с. Елешница до с. Смоларе, — 4—5 км. По южнитѣ склонове отъ 150—350 м. растатъ вѣчно-зелени храсталаци, а отъ 700—900 м.—листопадни храсти.

Въ зоната на низка Бѣласица се намиратъ повечето отъ селата, потънали въ зеленина. Тукъ вирѣятъ разнитѣ видове жита, тютюнъ, лозя и различни видове овощия.

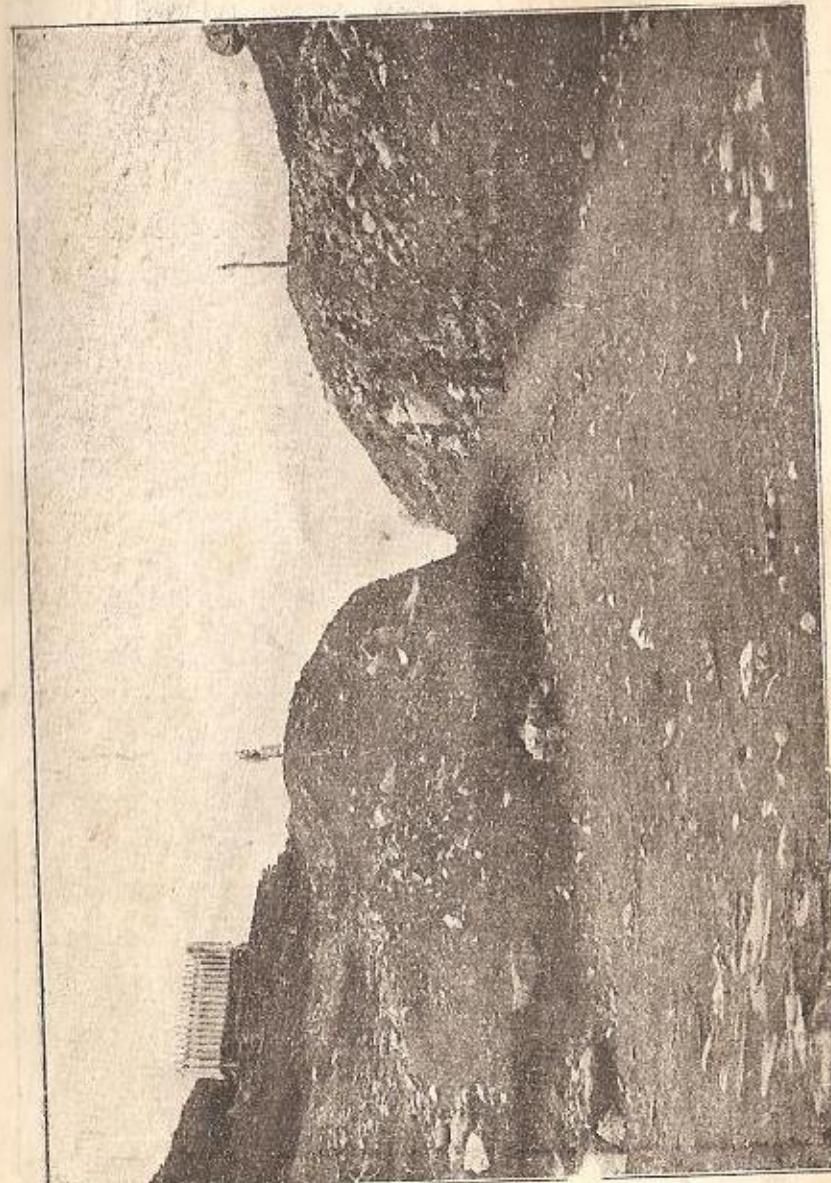
Отъ 700—1400 метра височина е **зоната на горитѣ**. Тукъ е най-буйната букова гора. Наистина, букъ се срѣща и на по-голѣма височина (1800 м.), но тамъ дърветата сѫ недоразвити, дребни, криви и съ силно разкривени клонове. Въ западната половина на Бѣласица между кестенитѣ и бука има понѣкѫде тѣсна ивица джъбъ, а надъ селата Мокрене, Макриево и Борисово се срѣщатъ отдѣлни екземпляри ела. Такава се намира малко и въ источната частъ на Бѣласица.

Билото и върховетѣ на Бѣласица съставляватъ **зоната на висока Бѣласица** (Субалпийския поясъ). Тукъ расте низкостеблена хвойна, боровинки, буйни треви, изпъстрени съ благоуханни горски цвѣти. Тази зона се простира отъ вр. Конгоре до вр. Баль-кая, т. е. на дължина около 35 к. м. и на широчина 2—3 к. м.

Бѣласица е доста богата съ дивечъ, особено съ диви свине, за които има богата паща отъ жълъдъ и кестени.

* * *

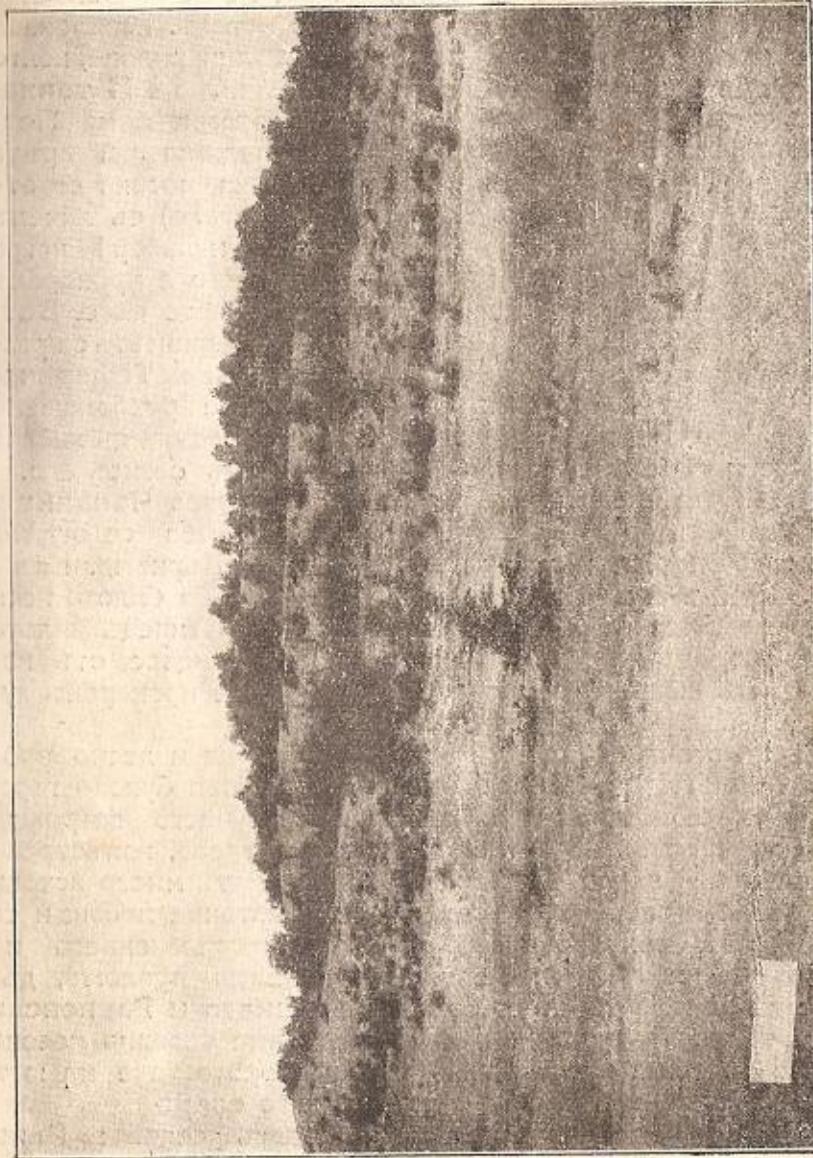
До европейската война Бѣласица бѣ недостъпна, поради липсата на каквito и да било пжтища. Нуждата наложи презъ войната и войниците съ денонощенъ трудъ и свръхчовѣшки усилия я крѣстосаха съ мрежа транспортни и позиционни пжтища, по които се изкачи и по най-високите върхове полска и даже далnobойна артилерия, а често по тѣхъ летѣха бѣрзоходи автомобили съ висши военачалници, които водѣха укрепването и отбраната на Бѣласица противъ домогванията на англо-френците. Благодарение на това дѣло на българския войникъ, ние сега можемъ да проникнемъ всѣко кѫтче на тази историческа планина и да се любуваме на нейнитѣ прелести.

Проходъ Демир-капу.

Великая Лосеница.

Самуиловского укрепление.

* * *

Отъ Рупелския проломъ до вр. Конгоре Бѣласица е низка и терасовидно наведена на изтокъ. Разклонява се въ видъ на вѣтрило на много отдѣлни ридове, които носятъ различни имена. За западна граница на **Източна-Бѣласица** служи вр. Конгоре и проломите на **Петричка** и **Равненска** рѣки. Най-западниятъ ѝ връхъ е **Гингеръ***). Отъ него въ юго-източна посока се отдѣля клонъ, нареченъ **Къркъмъ** (стригало) съ личенъ връхъ **Кале-байръ**. Къркъмътъ се съединява съ Гингера чрезъ седловината **Гидикъ**, презъ която е прокаранъ удобенъ коларски путь, що свързва билото съ с. **Вѣтренъ**. Отъ Кале-байръ на юго-изтокъ Къркъмътъ се разделява на две части: Източната се назова **Теферичъ**, а западната — **Преслапъ**, на който е разположено влашкото село **Равна**. Къркъмътъ е обрасълъ съ хубава букова гора, срѣдъ която има обширенъ оазисъ ела.

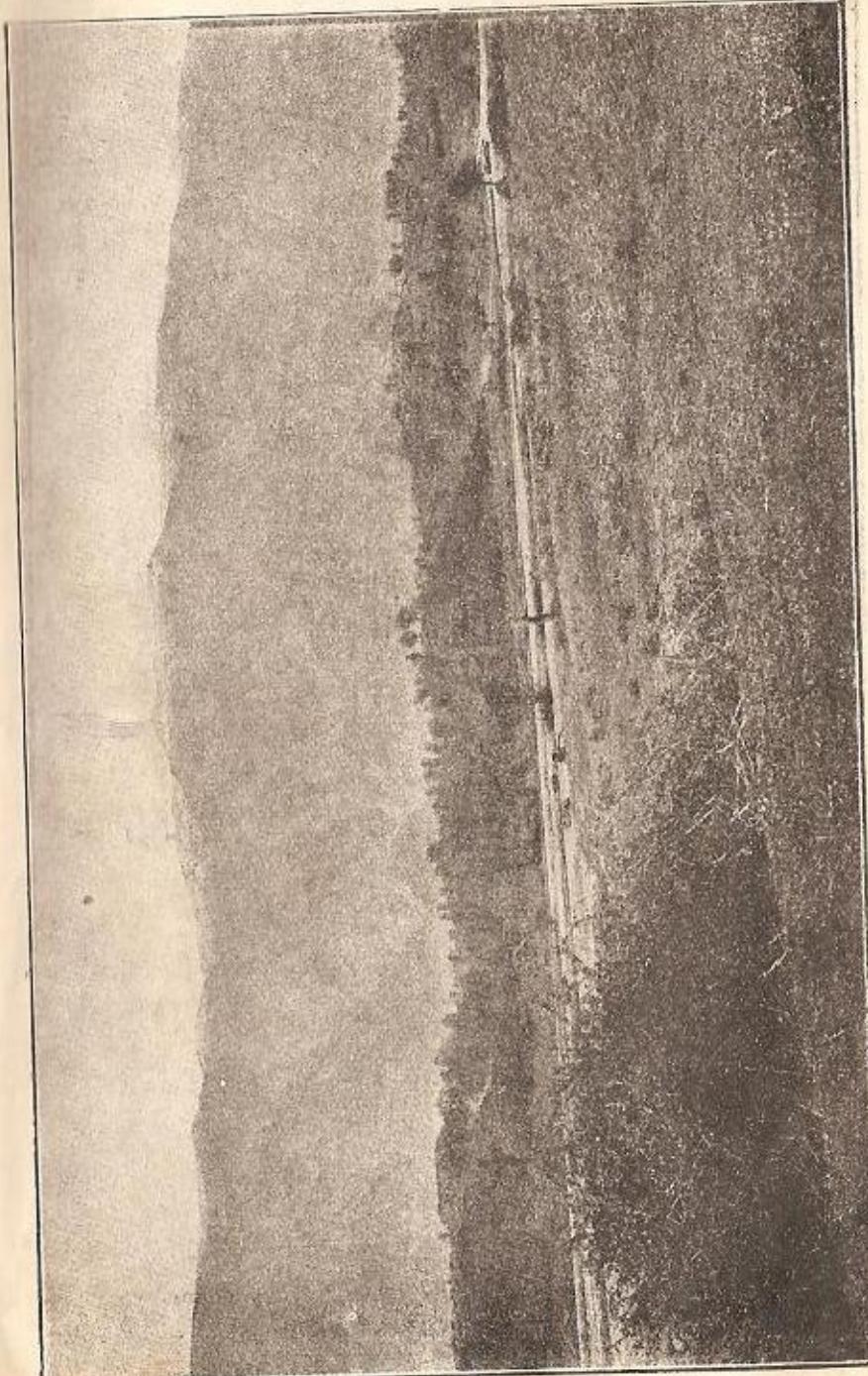
Отъ Гингера на изтокъ билото се назова **Чакалица**, съ личенъ връхъ **Тулумба**. Отъ Тулумба се отдѣля единъ ридъ, който върви успоредно на Къркъма. Названи се **Ерикъ-аджиа****). Източно отъ Тулумба билото носи името **Типецъ** съ едноименъ връхъ. Отъ Типецъ билото се разпада на още нѣколко успоредни ридове, отъ които най-важенъ е **Елъ-тепе**, по който е прокаранъ хубавъ коларски путь къмъ Рупель.

Източна Бѣласица е низка, питомна и лесно проходима. Долинитъ сж залесени съ хубава букова гора, която се изкачва и по самото било и често загражда китни поляни, обрастили съ сочна трева, изпъстрена съ горски цвѣти. Между ридовете шумятъ много потоци и рѣки, повечето отъ които иматъ източна посока и се вливатъ направо въ р. Струма по продължението на твърде красивия и живописенъ Рупелски проломъ, дълъгъ около 10 к. м. Само **Петричката** и **Равненска** рѣки правятъ изключение. Първата има северна посока и е притокъ на р. **Струмица**, а втората тече на югъ и се влива направо въ **Бутковското езеро**.

Край източна Бѣласица се редятъ селата: **Рѣждакъ**, **Пети-полкъ**, новопоселено на мястото, дето

* Думата „Гингеръ“ значи тъмно, таинствено място.

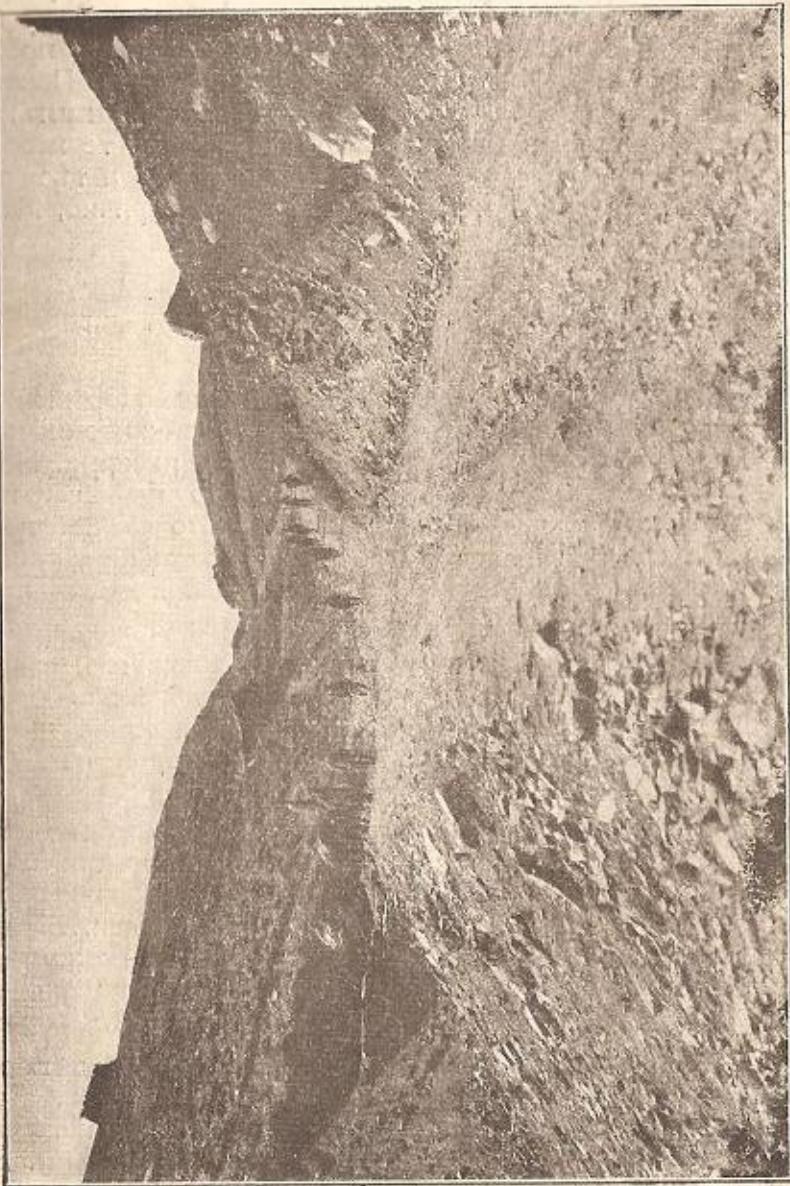
**) Сливово дѣрво, нареченъ така, навѣрно, поради многото сливи, съ които е обрасълъ.

Висока Бѣласица съ вр. Тумба, гледана отъкъм Огражденъ.

Бровка Тумба.

Проходъ Тумба.

войницитѣ отъ пети македонски полкъ направиха хубава чешма-паметникъ въ честь на падналите си другари. Високо въ планината се намира селото **Юруците**, а въ самия Рупелски проломъ е селото **Тополница**, презъ което е прокарана границата ни съ Гърция. Покрай южните склонове сѫ селата: **Вѣтренъ**, **Кешишълъкъ**, **Хаджи-бегликъ** и **Равна**. Селата въ наша територия сѫ населени отъ бѣжанци отъ Македония, а тѣзи въ гръцка — отъ гърци и гъркомани отъ Петричко, Мелнишко и др.

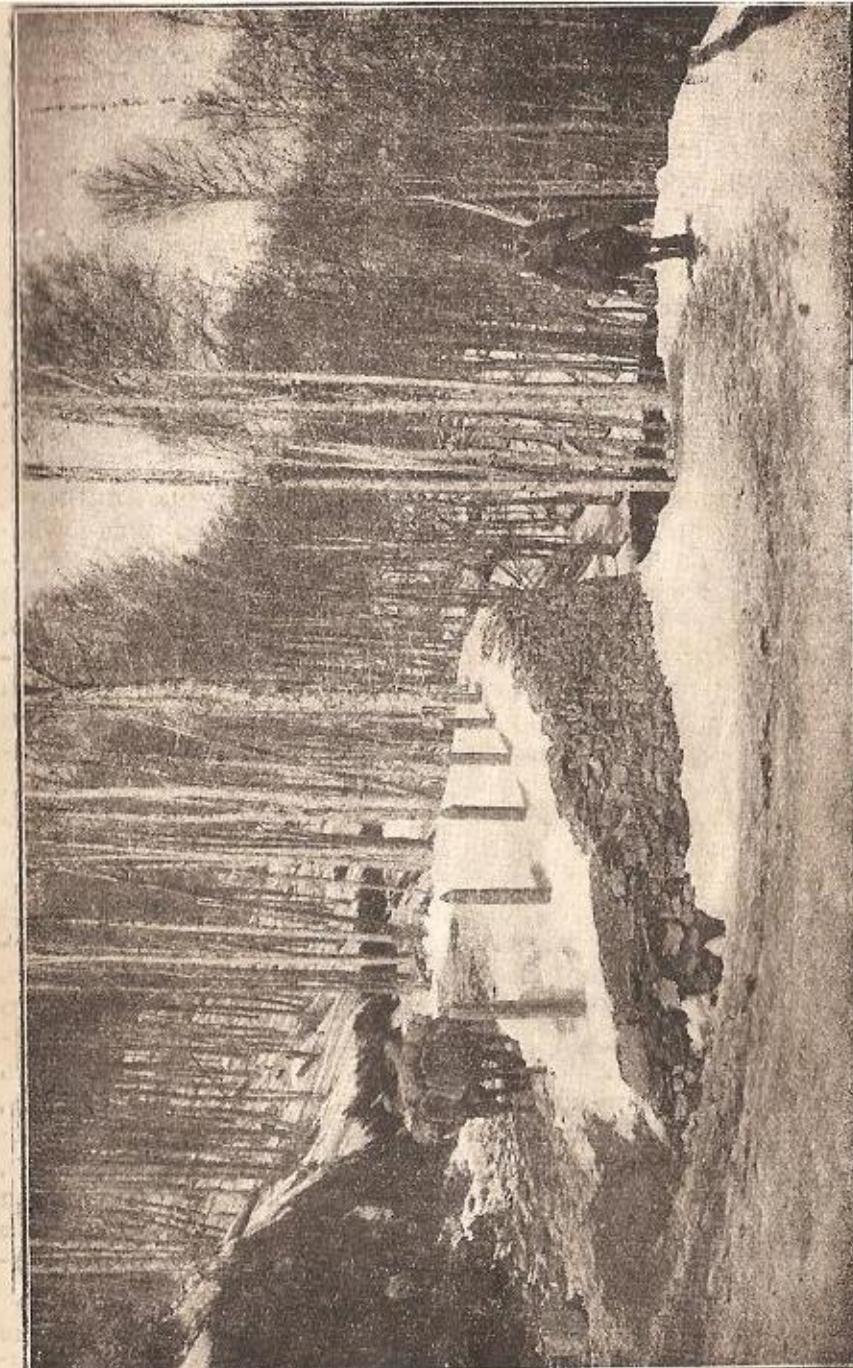
* * *

Отъ вр. Конгоре до вр. **Балъ-кая** (35 км.) се простира **Висока-Бѣласица**. Тя е най-живописната и величава част отъ тази историческа планина. Нейното било и върхове отъ октомврий до май сѫ покрити съ дебели снѣгозе и преспи; често сѫ забулени отъ сизи мъгли, а още по-често сѫ театъръ на страшни бури и виелици, които не позволяватъ жива душа да ги споходи.

Висока Бѣласица нѣма циркуси и планински езера, както Рила и Пиринъ. Билото и върховете ѝ сѫ обрасли съ низкостеблена хвойна, боровинки и сочна трева. То е тѣсно и почти равно, та върховете едва се забелзватъ по него.

Склоновете на Висока-Бѣласица сѫ стрѣмни, понѣкѫде почти отвесни. Северните сѫ гористи и съ по-малко тераси. Южните, напротивъ, сѫ повечето голи, скалисти и съ повече издънки и тераси. Благодарение на своята недостъпностъ, въ **Висока-Бѣласица** сѫ запазени девствени букови гори, които при рационално използване могатъ да хранятъ цѣла **Подгория**.

Лични върхове въ Висока-Бѣласица сѫ: **Конгоре**, (1940 м.) който се издига южно отъ гр. Петричъ. Той е свързанъ съ последния градъ съ хубавъ коларски път и е изворъ на **Петричка** и **Равненска реки**. Въ юго-източната му част се намира една грамадна скала, наречена отъ населението **Кукуличова скала**, при която легендарниятъ по тѣзи места старъ хайдутинъ Кукуличо е ималъ кървави схватки съ турцитѣ.

Алея „Гоце Делчев“

Десетина километра западно отъ Конгоре стърчи пирамидалниятъ връхъ Калабакъ^{*)} (2050 м.), който е най-високъ и царува надъ цѣла Бѣласица. Той е и най-стрѣмниятъ, особено откъмъ югъ, кѫдето зѣять страшни пропasti.

Великолепна гледка се открива отъ Калабакъ въ ясно време къмъ всички посоки на хоризонта. На западъ лъщи като грамадно огледало яйцевидното Дойранско езеро, въ което се оглежда хубавиятъ градъ Дойранъ, твърде много пострадалъ презъ голѣмата война отъ снарядите на англо-френците. Задъ него се очертаватъ кривулитѣ на буйния Вардаръ, Арджанско блато, снѣжните върхове на Кожухъ планина и на нейната по-стара и по-могъща съседка – Нидже планина. На югъ е низката и еднообразна Круша планина, по която презъ голѣмата война бѣха се укрепили англо-френците и пращаха съ далнобойните си оръдия смѣртносни снаряди по защитниците на Бѣласица. Задъ нея се вижда Кукушкото хълмодолие, Бешикъ-дагъ, Светогорскиятъ върхове и дори силуета на божествения Олимпъ. Източните части отъ Круша, известни съ името Кара-дагъ пл., се оглеждатъ въ Бутковското езеро, оградено отъ три страни съ камъшъ и върбалици. На юго-изтокъ се шири благодатното Сѣрско поле, изъ което лъкатуши мѣтна Струма, за да изчезне въ Тахиносъ. Отъ изтокъ пленяватъ взора пирамидалните и бѣли като мръморъ върхове на величавия Пиринъ, а на северъ погледътъ долавя снѣжната корона на хубавица Рила, Малешевските планини, Осогова, Плачковица и дори бѣлоглавия Шаръ. Калабакъ е нѣмъ свидетелъ на вѣковните кървави борби, които е водило нашето племе съ южните ни врагове отъ юначия Самуила, та дори до днесъ. Той е билъ закрилникъ и стражъ надъ бунтозните чети на дѣдо Илио-войвода, Кукуличо, Саевъ, Попето, Колю Лефтеровъ, Алексо Поройлията, Иванъ Смоларски, Бакалчето и други знайни и незнайни борци, които сѫ бродили изъ букацитѣ и усоитѣ на легендарна Бѣласица, организирали сѫ македонския робъ за борба срещу поробителите на Македония и често сѫ напада-

^{*)} Името на Калабакъ произхожда споредъ мѣстните турци отъ турските думи „Кале“ и „бакъ“, което ще рече „гледай калето,“ т. е. Солунското кале, което въ ясно време се вижда отъ него.

ли и отмъщавали на мѫжителите на роба. Калабакъ е свидетелъ и на самообръжеността и юнчество на

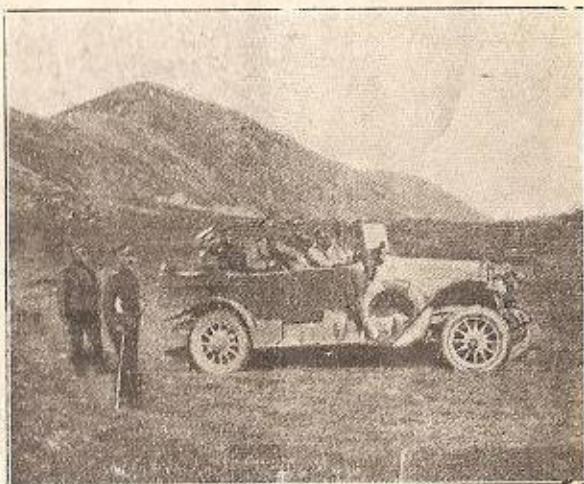

Позиционни пѣтица по битото на Бѣласица.

Самуиловите потомци отъ XI Македонска дивизия, които сѫ небивала упоритостъ и героизъмъ браниха цѣ-

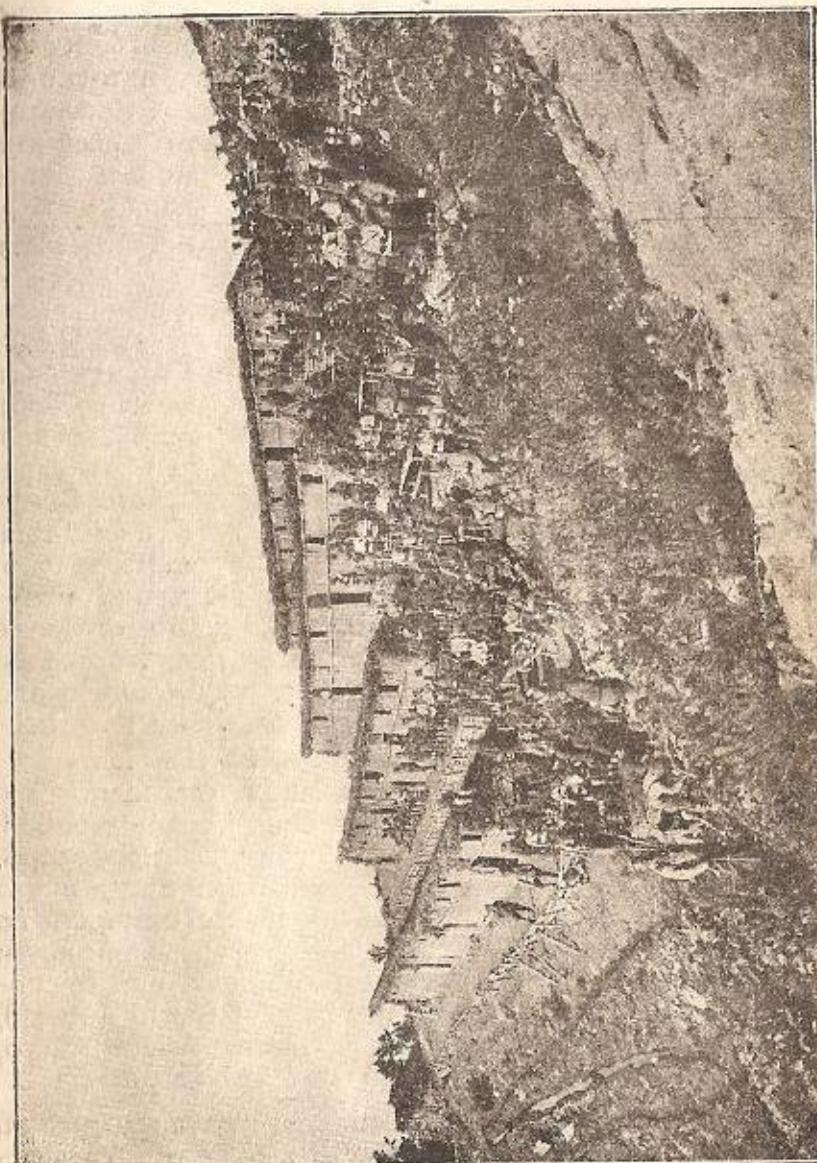
ли 3 години тази търдина срещу домогванията на многобройните пъстрокожи пълчища на „културна“ Европа, които презъ всемирната война дебнеха защитниците ѝ, за да хвърлят въ ново робство чадата на Македония. Калабакъ и сега е закрилникъ и наблюдателенъ пунктъ на Вардарския герой Георги Въндевъ, който съюзничните си другари прави често набѣги изъ Струмешкъ и Вардариета и поразява изчадията и новите поробители на Македония...

При западните подножия на Калабакъ се намира най-низкиятъ проходъ въ Висока Бѣласица — Демиръ-

Висши военачалници отъ XI. Македонска дивизия съ автомобилъ по Бѣласица.

капу (Желѣзни-врата) — 1710 м., презъ който е прокаранъ най-хубавия коларски път отъ с. **Коларово** за селата **Горни-порой** и **Липушъ**. Пътът отъ с. Коларово върви изъ кестеневи гори и по многобройни завои се изкачва на живописната поляна **Атъ-аланъ**, която е най-голѣмата и най-красивата въ северните склонове на цѣла Бѣласица. Отъ Атъ-аланъ до Демиръ-капу пътъ е прокаранъ презъ чудно красива и гѣста букова гора, каквато рѣдко се срѣща въ други наши планини.

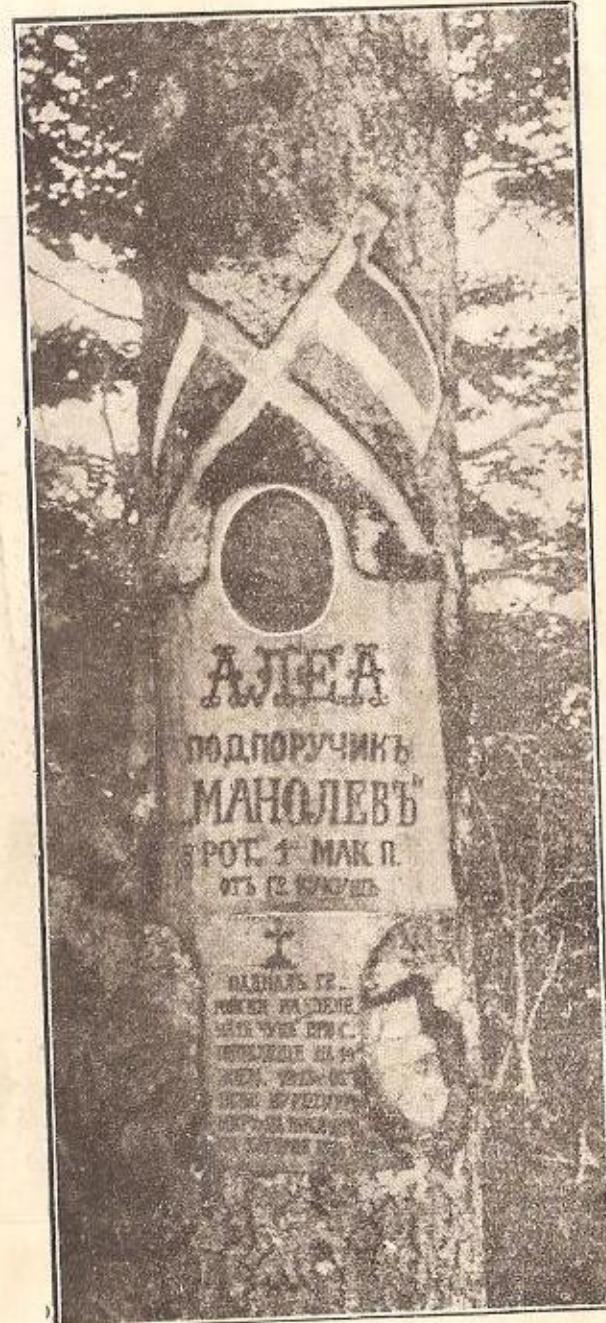
Войнишко жилище на Бѣласица презъ голѣмата война.

Южно отъ Демиръ-капу се шири голъма тераса, най-голъма въ цѣла Бѣласица, която достиги до селата **Горни-порой**, **Тодоричъ** и **Липушъ**. Тази тераса по посока на Горни-порой носи имената: **Гробето**, **Къзъ-Бунаръ**, **Мандрата**, **Черешки-ридъ**, **Сухиятъ-гъоль**, а на изтокъ отъ пътя и къмъ с. Тодоричъ: **Кралецъ**, **Ибровица**, **Каменно-Гумно** и др. По тази тераса има хубави ливади и пасища и дори разработена и засъта земя.

Западно отъ Демиръ-кагу се издига скалистиятъ връхъ **Лозенъ**, който е трети по височина въ Бѣласица. Отъ него се спуска на югъ къмъ Долни-порой и с. Мжтица терасата **Янево-блато**. По нея, по всъка вѣроятност, е миналъ на 29 юлий 1014 г. гръцкиятъ отрядъ подъ началството на Пловдивския военачалникъ, Никифоръ Кифиа, който ненадейно нападналъ въ тиль Самуила, северно отъ с. Ключъ, дето госледниятъ се биль укрепилъ. Боятъ се е развилъ при тъй нареченото **Самуилово укрепление**, което се намира на дѣсния брѣгъ на р. Струмица, дето последната прави голъмъ завой и дето Бѣласица и Огражданъ сѫ най-приближени. Самуиловото укрепление е единъ хълмъ, който отгоре е почти равенъ и има около 100 метра въ диаметъръ. Равнището е оградено съ камененъ зидъ, широкъ около 2 метра, а по склонозетѣ му се очертаватъ два, а нейде три рова, обратниали съ дребна гора.

Следъ като изброява източниците, отъ които се е ползвувалъ, за да опредѣли мястото на Бѣласицкия бой, толкова фаталенъ за Самуила, узажаемиятъ професоръ, Йорданъ Ивановъ, ето какъ описа това събитие подъ името „Бѣласицката битка“ въ **„Известия на историческото дружество“**, кн. III: „По тѣзи извори и други по-маловажни, които сѫ посочени по-долу, ще се потруда да дамъ вѣренъ образъ на събитието (боятъ), пъкъ и да опредѣля по-точно и самото бойно място, което досегашнитѣ историци не сѫ успѣли да узнаятъ...“

Сега обаче, благодарение на пѫтуването ми изъ Струмишко и презъ Бѣласица, надѣя се, че ще дамъ въолнитѣ страници по-вѣрно посочване на бойното място и съ това уясна по-добре и развоя на самото сражение, въ което сѫ участвували двама велики царе (Самуилъ и Василий-Българоубиецъ), единъ престоло-

Войнишко изкуство по дѣнеритѣ на букитѣ.

наследникъ (синът на Самуила — Радомиръ), видни войводи и хиляди воиници и което е докарало такава тежка суетина за българщината. . . .

Паметна воинска чешма, изградена отъ войниците отъ IV Македонски полкъ —
въ споменъ на боеветъ при Бабуна, планина и р. Черна.

. . . Следъ четвъртия походъ на византийския императоръ Василий срещу българитѣ презъ 1002 год., въ ръцете на българитѣ оставали още Албания и Ма-

кедония съ покрайнините около Витоша и Рила. Арабите и грузинците побъркали на Императора да нанесе смъртен ударъ на българите. Времето отъ 1002 г. до 1014 г.

„Дяволскиятъ“ мостъ, прехвърленъ надъ пропастта при подножията на склоните
Балъкай,

Василий преминалъ въ подготовката и по-дребни нападения на България. . . .

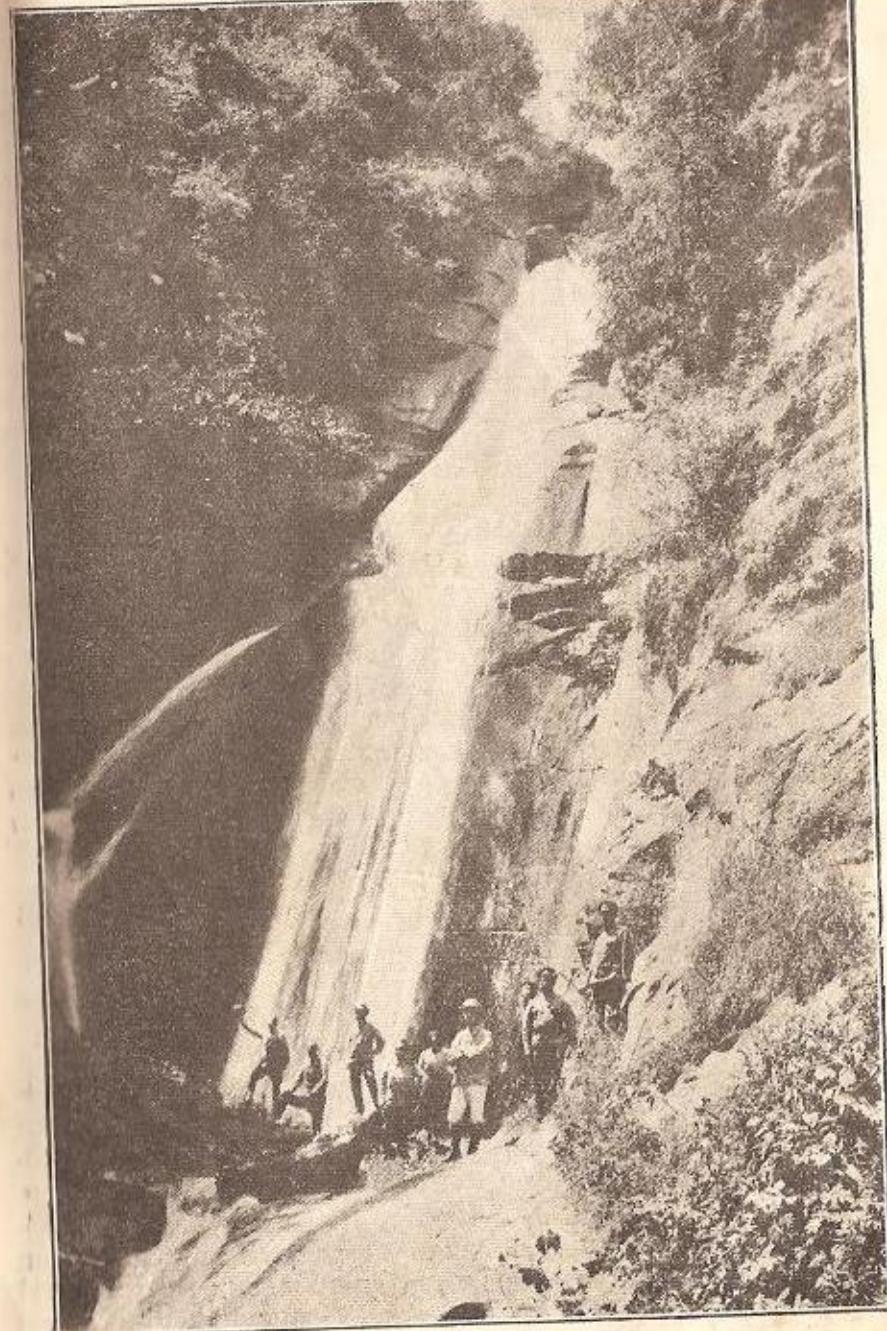
Когато презъ лѣтото 1014 г. Самуилъ узналъ, че Василий ще потегли за новъ походъ въ Македония, той

взель мѣрки и раздѣлилъ войскитѣ си на две. Подъ началството на едного отъ най-виднитѣ си войводи, Николица, той изпратилъ голѣмъ отрядъ войска да удари на Солунъ. А самъ Самуиль съ сина си Радомиръ и съ по-голѣмото ядро на войскитѣ си заелъ Ключката клисура между Бѣласица и Огражденъ, защото Василий ималъ обичай оттамъ да нахлува въ Македония. . . .

И тѣй Императоръ Василий, който идѣлъ откъмъ Сѣръ — Демиръ-хисаръ — Рупель, навлѣзълъ въ Ключката-клисура, но намѣрилъ пжтя си преграденъ отъ Самуила. Самуиль биљ издигналъ обширни окопи и ги преплелъ съ плетища и, като поставилъ значително количество пазачи, очаквалъ пристигането на Императора. Всичкитѣ нападенія на Императора бивали юначно отблъсвани, защото византийската войска бивала поразявана отъ язвителнитѣ оржжия на високо-стоящата бѫлгарска стража.

Но докато тѣй стояли работитѣ при Ключъ, Солунскиятъ отрядъ на Самуила претърпѣлъ поражение. Солунскиятъ грѣцки военачалникъ Теофилактъ Воданиатъ, съ помощта на храбрия си синъ Михаила, разбиль бѫлгаритѣ при Солунъ. . . . Солунскиятъ военачалникъ следъ това се притехълъ съ войскитѣ си на помощь на Императора при Бѣласица. А понеже и следъ това усилване на грѣцкитѣ войски упоритостта на Самуила била непреодолима, Василий се отчаялъ и решилъ да се върне.

Тогава Пловдивскиятъ военачалникъ Никифоръ Ксифиасъ се явиль при Императора Василия и му предложилъ новъ планъ за действие срещу Самуила. Планътъ биљ приетъ и приложенъ на дѣло. До като Императоръ съ главната часть отъ войскитѣ си нападалъ непрекъснато окопитѣ на Самуила въ Ключката-клисура и заливашъ бѫлгаритѣ, Ксифиасъ съ отбрана часть отъ грѣцката войска, се завѣрналь надире и после забиковолилъ лежащата на югъ отъ Ключъ висока планина, наречена Бѣласица и по мяжно проходими и лишенни отъ пжтя мѣста, на 29 юлий 1014 г. се показалъ съ силенъ крѣськъ и викъ отъ високо задъ гърба на бѫлгаритѣ. Пжтьтъ, по който е превалилъ Ксифиасъ Бѣласица, ще е биљ този, що води и сега отъ Долни-порой презъ Мжтица за селото Ключъ. . . Изглежда,

Смоларскиятъ водопадъ.

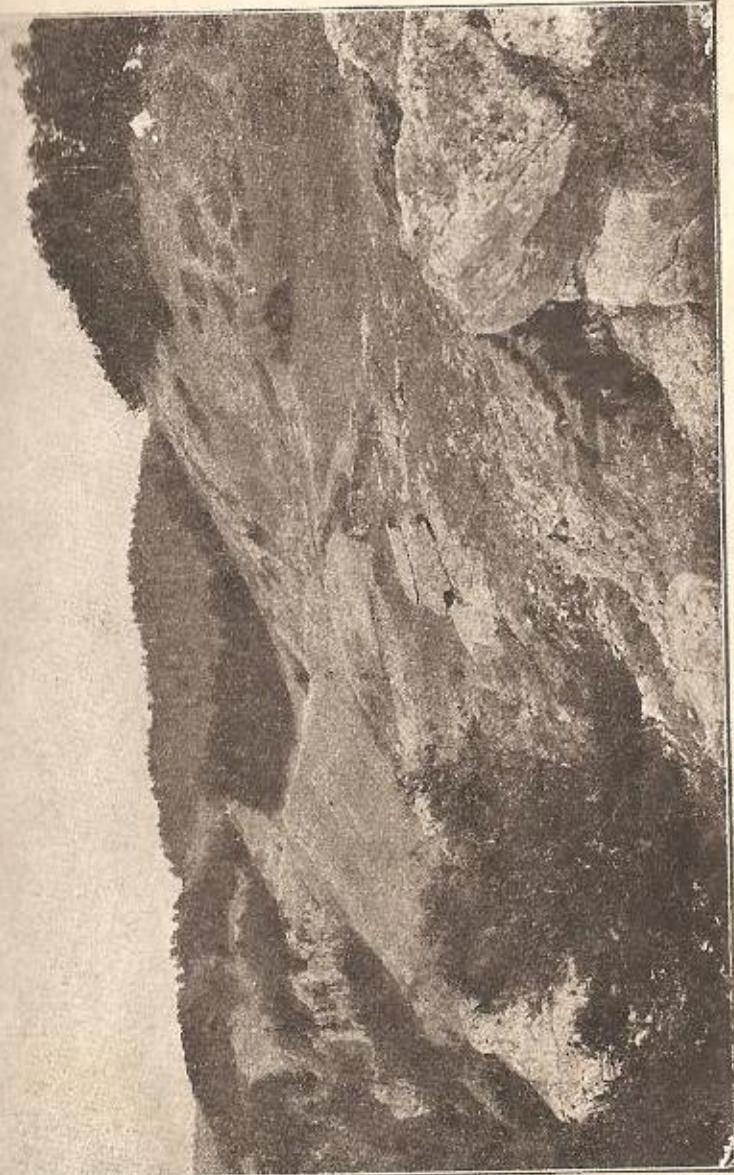
че нападението върху Самуила е станало дене. Изненаданите и изплашени българи не могли да се задържат и побъгнали. Тогава Императоръ Василий разрушил лесно изоставената преграда въ клисурата и се спуснал следъ българите. Мнозина от тях паднали убити, а други по-голяма част от били заловени живи. Самуил, който се намирал срещу войската, сполучил да избъгне опасността, благодарение на юначния си син Радомира, който го мътнал на кон и, като поразявал нападателите, пробил път на баща си и го изпратил по свои хора въ Прилепската крепост, а самъ той оставал при Струмица. Отъ казаното до тута личи, че бойното място на 29 юлий 1014 г. се е простирило отъ теснините на Ключката-клисура до с. Макриово на западъ, на където е бъгала българската войска.

Следъ това Василий съставил да обсажда Струмица, но понеже Самуиловият син Радомир организирал съпротива, повикал на помощ Солунският отрядъ, който, следъ разбиването на Несторица при Солунъ и крепостта Мачуково, се отправил към Струмица, но на пътя въ теснините между Бъласица и Благуша-пл. (навърно, по р. Тракайна) бил посрещнат отъ отряда на Радомира и унищожен заедно съ военачалника Теофилактъ Ватаниатъ. Радомир следъ като унищожил всички гърци, проболъ лично съ копието си Теофилактъ Ватаниатъ . . .

Това второ стражение въ Бъласица и участието въ него на Радомира, който, като оставил въ безопасност стария си баща, продължил боя въ теснините на Бъласица, говори другояче за поражението на Самуила и за коравостта на българската войска.

Императорът отчаянъ и насърбенъ отъ неочекваната новина за поражението на Теофилакт, застрешенъ отъ лоша сръца съ Радомира, изоставил непревзетата Струмица, чийто бойни кули стърчели предъ очите му и се върналъ къмъ Мелникъ.

Поражението при Ключъ подействувало съкрушително на стария войникъ Самуила и трябвало още едно душевно сътресение, за да го свали въ гроба. И то не закъсняло да го сполети. Пленените български воиници на брой около 14,000 души, по заповедъ на

Изгледъ отъ западна Бъласица.

Връхъ Висока чука.

Пътъ презъ скалата Базъ-кая.

жестокия Василий (нареченъ поради тази жестокость българоубиецъ) били ослѣпени и изпратени на Самуила. Жалкнитъ видъ на неговите храбри войници го сломилъ и той починалъ..."

Че главниятъ бой между Самуила и Василий — българоубиеца се е развилъ при Ключъ, сведочатъ и нѣкои имена на мѣстности въ този край, които не могатъ да се обяснятъ друго яче, освенъ въ свръзка съ този страшенъ бой. Между с. Ключъ и Самуиловото укрепление има мѣсто, което се нарича **Смърдешница**, а друго **Кокаларница**, наречени така, навѣрно, поради гниещите трупове и костите на загиналите самуилови войници. Надъ с. Скърть има мѣстност, наречена **Вадочъ**, която напомня за вадене очите на заробените войници.

Почти въ срѣдата на Бѣласица, т. е. на еднакво разстояние между Рупель и Костурино, се издига вториятъ връхъ по височина въ тази планина — **Тумба** — 1994 метра, или 56 метра по-нисъкъ отъ Калабакъ. Този връхъ е скалистъ и едва се издига надъ билото. Източно отъ него се намира едноименъ проходъ, презъ който е прокаранъ хубавъ коларски путь отъ с. **Конярино** за билото и оттамъ пътека за с. **Шугово**. Пътътъ отъ Конярино до билото е една победа надъ природа отъ упорития трудъ на българския войникъ, понеже тукъ Бѣласица е най-стрѣмна. И този путь на много мѣста лжкатуши изъ китни алеи отъ девствена букова гора, по която сѫ наредени много чешми, наречени отъ тѣхните майстори-войници на имената на тѣхни другари — герои, загинали въ боя, —

На югъ отъ Тумба се спускатъ две стрѣмни тераси. Източната се назава „**Мандрата**“, а западната — **Гроба**.

Близо до Тумба отъ западъ се намира вр. **Поле**, а половина часъ задъ него повдига рамене **Семеръ-кая**. Южно отъ **Поле** се простира терасата **Подкова***)

*) При „Подкова“ отъ Круша пл. се отклонява къмъ северъ издѣнка, наречена **Дува-тепе** (Молитвена могила). Тя служи за вододѣль между Бутковско и Дойранско езара. Дува-тепе бѣ силно укрепено презъ всемирната война отъ англо-френ-циѣ.

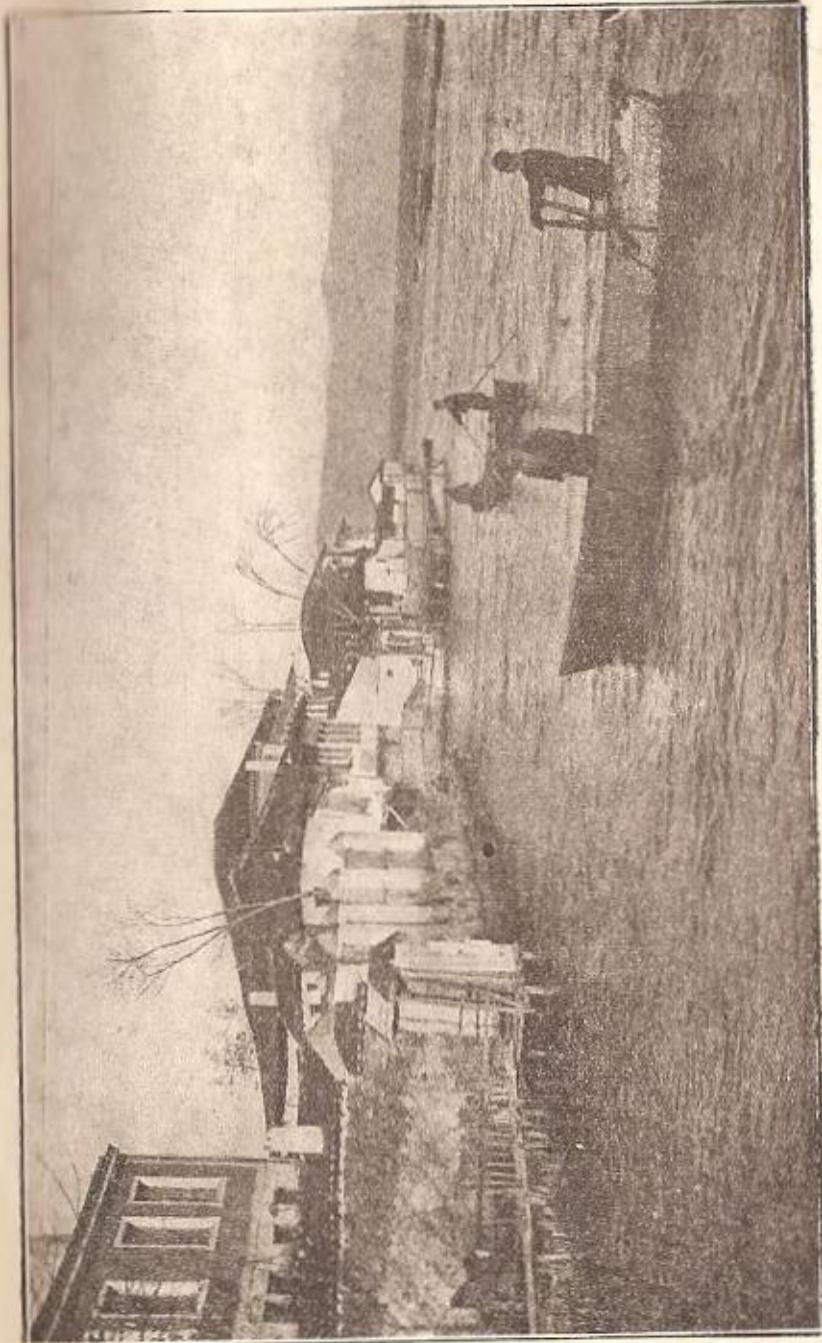
Дойранско езеро, гледано отъ Бѣласица.

при подножията, на която е с. Палмешъ, богато съ кестени, нарове и оризъ, а стъ Семеръ-кая се спуска терасата Орлово-гнѣздо, при която е с. Св. Петка.]

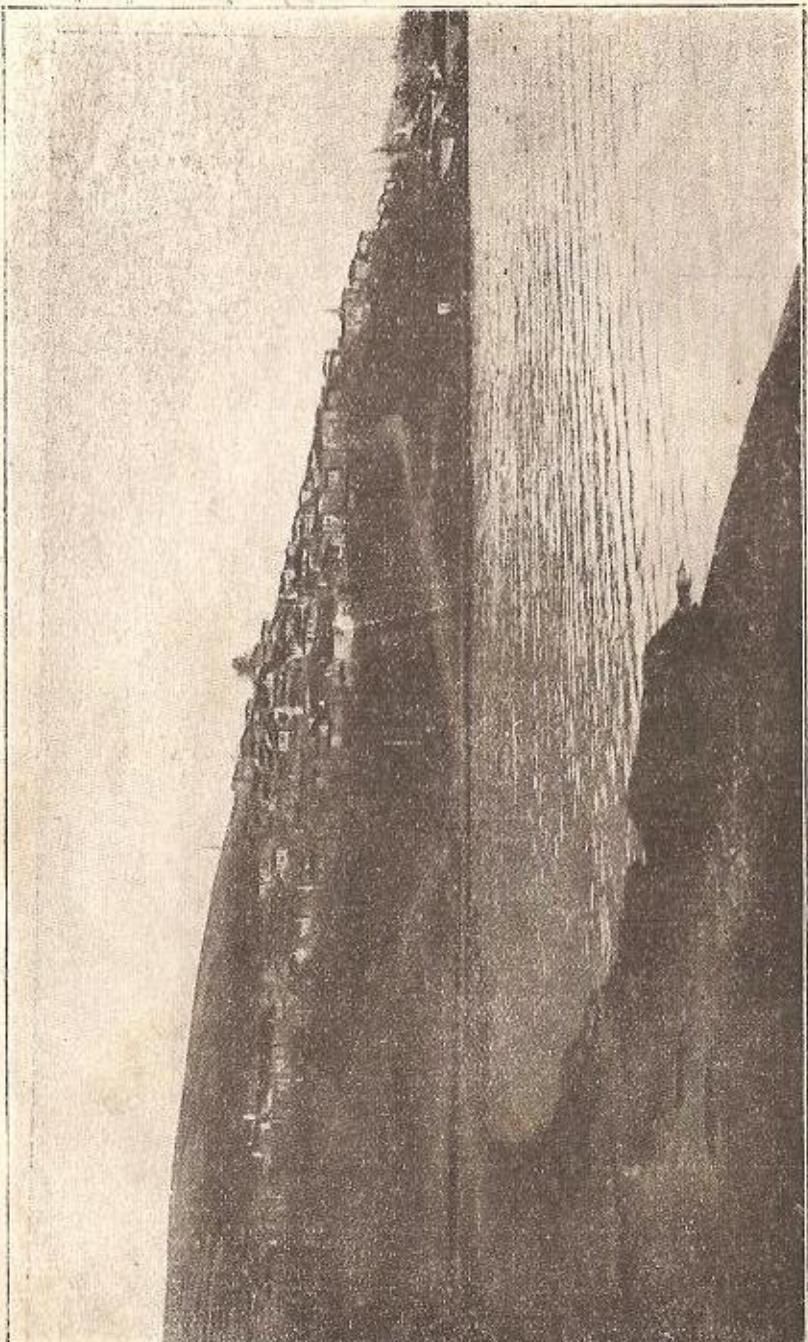

Между върховетъ Поле и Семеръ-кая има седловина, наречена Пресечена скала, или Тритъ-вътъра, дето непрестанно духа буренъ съверо-западенъ вътъръ,

Струнишкиятъ проходъ.

гр. Дойранъ.

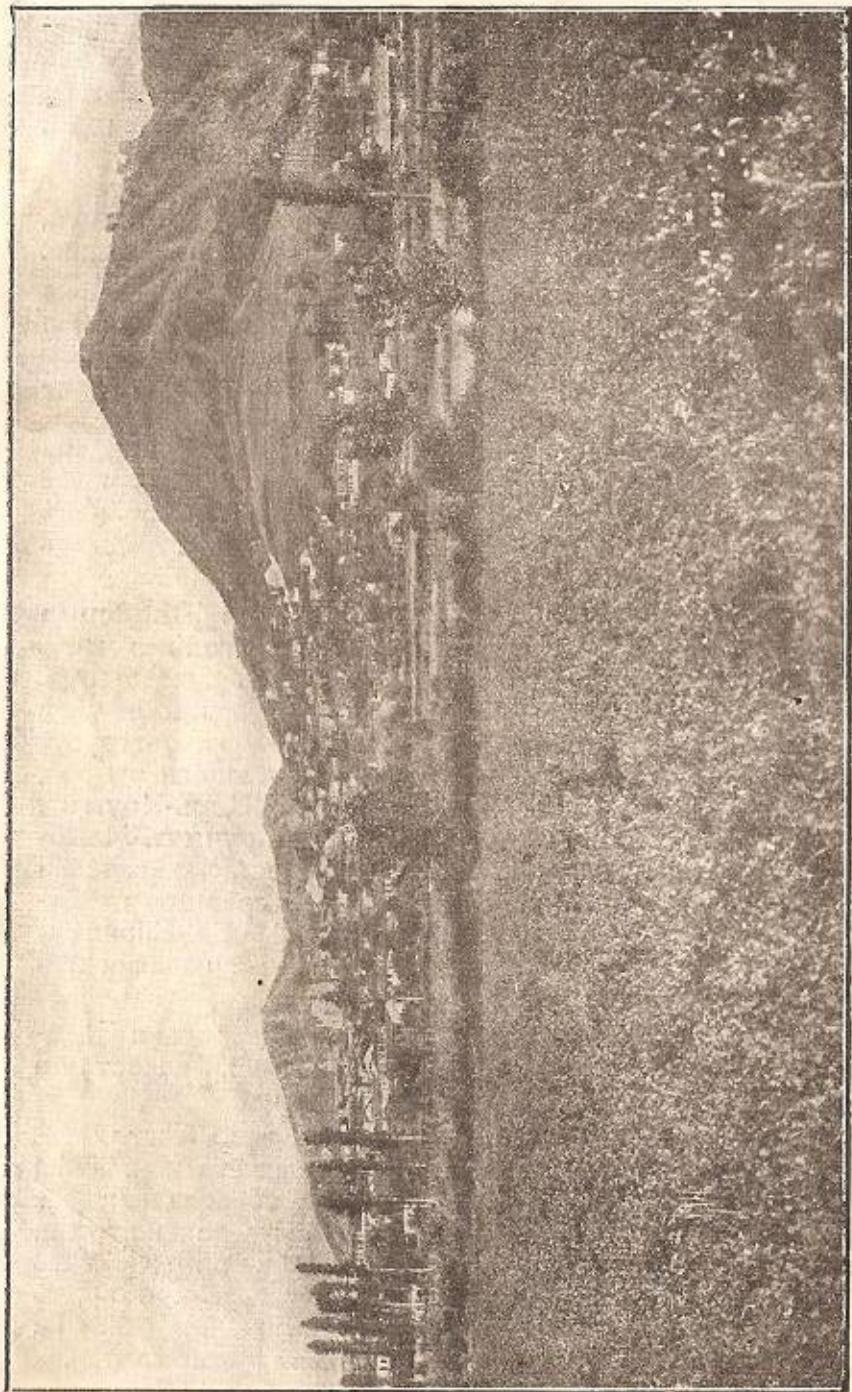
който по нѣкога е толкова силенъ, че е рисковано мина-
ването. Презъ тази седловина е прокаранъ хубавъ путь
отъ с. Смоларе за с. Палмешъ. Той върви надъ Смола-
ре презъ най-буйната въ цѣла Бѣласица кестенева гора.
Отъ Семеръ-кая извира Смоларската рѣка, на
която близо до Смоларе бѣснѣе най-голѣмиятъ
красивъ въ Бѣласица — Смоларскиятъ водопадъ,
чийто води се хвърлятъ почти отвесно отъ 25 м. височина.

Туку до западнитѣ подножия на Семеръ-кая издига
гордо глава последниятъ великанъ въ Висока-Бѣласица
— вр. Балъ-кая (Медова-скала). Отъ югъ, западъ и
северо-западъ този връхъ е извѣнредно стрѣменъ, от-
веденажъ се пресича билото на Бѣласица и става не-
проходимо. Северозападната му частъ е почти отвесна
гигантска скала, висока около 250 метра. Презъ нея е
прокаранъ отъ желѣзната ржка на българския войникъ
коларски путь, а надъ зѣщата пропасть е прехвърленъ
„Дяволски-мостъ“.

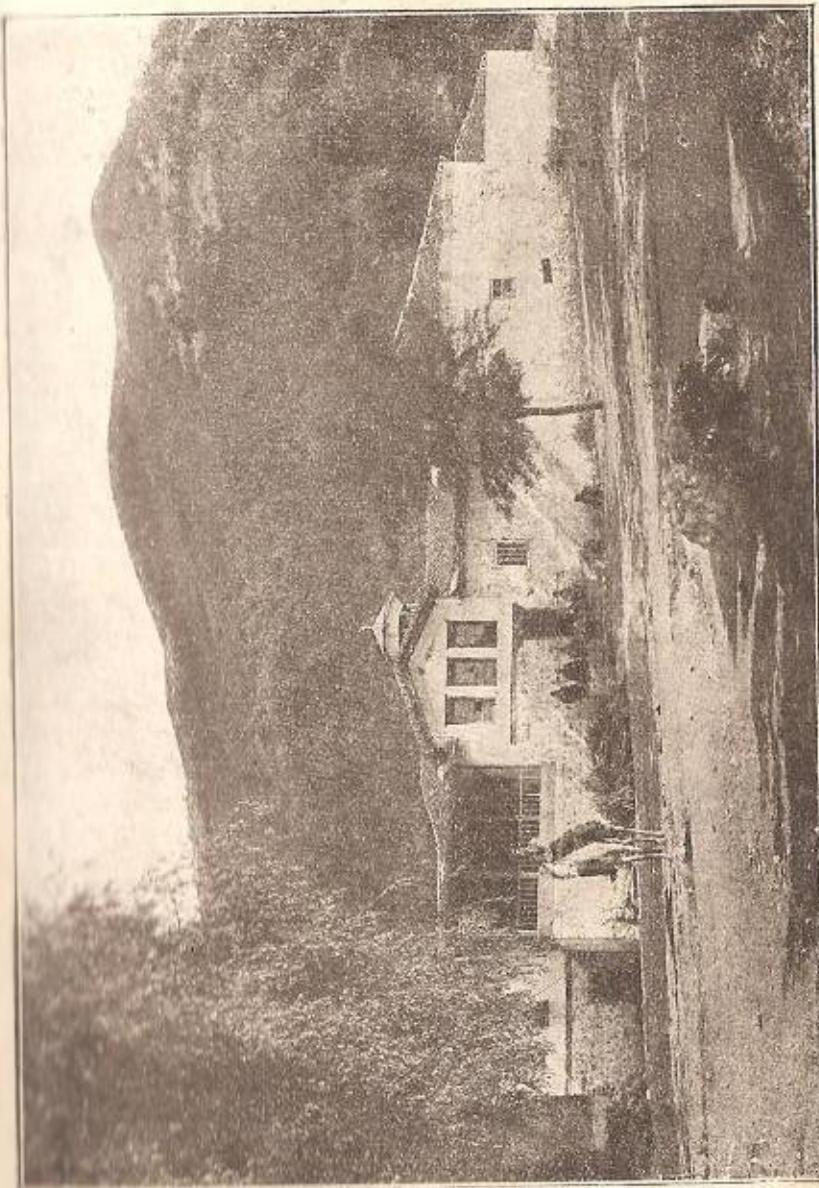
По цѣлото продължение на Висока Бѣласица
сѫ прокарани мрѣжа позиционни пѣтища, голѣма частъ
отъ които вървята изъ китни алеи отъ букова гора.
Най-хубавите отъ тѣхъ сѫ наименовани отъ войниците
презъ всемирната война съ имената на видни български
царе, патриоти и храбри военачалници, паднали въ боя,
като напр. Алея „Царь-Симеонъ“, Алея „Царь-Крумъ“,
Алея „Гоце-Дѣлчевъ“, Алея „Подпоручикъ-Мано-
левъ“ . . . и пр. Надписите сѫ художествено изваяни
върху гладки букови стъбла. Често се срещатъ по бу-
ките и образите на Св. Богородица, Св. Св. Кирилъ и
Методий, Св. царь-Борисъ и др., грижливо изваяни отъ
самобитни художници-войници.

Не сѫ малко и художествените описания на Бѣла-
сица, излѣзли изподъ перото на войници, каквото е
и следващето отъ Д. Т. Калфовъ:

„Ние сме разположени на такоза едно място, кѫ-
дете неравната земя е постлана съ меката и влажна
шума на буковите листа; кѫдете тя е обрасла на мяста
съ широко-перестата папратъ, съ сочната зелена трева,
 ситна и нѣжна, като косиците на мъничко дете; кѫдете
въ всяка долчинка лъкатуши и пѣе бистъръ, сребъренъ
ручей, водата на който е толкова студена, че устата се
залеждатъ, зѣбите изтрѣпватъ отъ една само глытка.

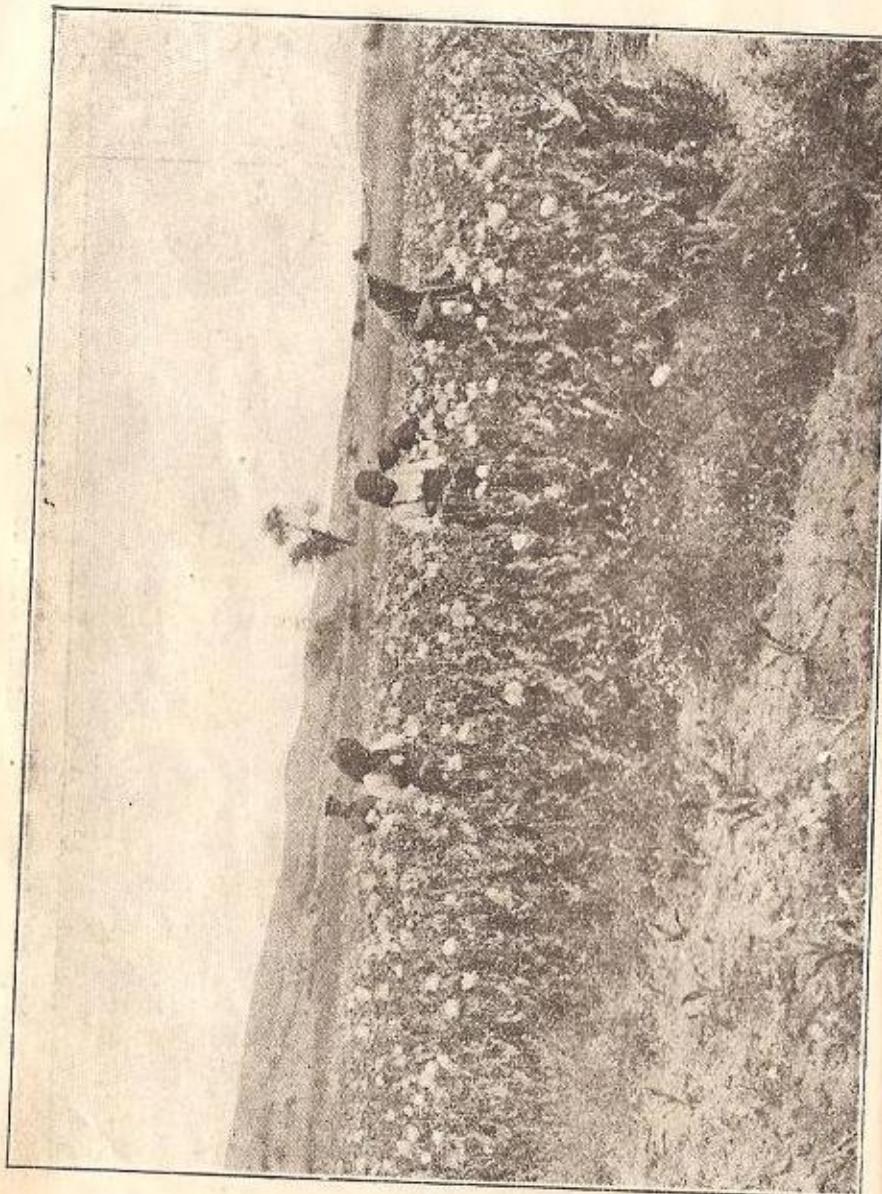

Градъ Струмица. На хълма се виждат „Маркови кули“.

Банята въ с. Банско.

Ние сме въ планината. Надъ нась, близко надъ главите ни почти, горди и властни гледатъ къмъ че-

тири страни нейните най-високи върхове. До тия черни канари само орлите имаха достъпъ преди войната.

Тъхъ ги няма сега. Сега ние сме царете и обитателите на тоя недостъпенъ кътъ отъ нашата хубава родина.

Широко предъ нась се откриватъ предълите на съседната намъ страна, където сега като у дома си бродятъ и разполагатъ чужденците. Въ дъсно Дойранското езеро изглежда на малка бара — или на блестящъ късъ стъкло презъ слънчевъ денъ. Въ лъво е Круша-планина, която е крепостта на нашия неприятель и която като круша зреетъ отъ денъ на денъ... Отпредъ далеко въ синевата се разстиля Солунското поле. Дори и Солунскиятъ заливъ се открива понъкога презъ ведрите утра, или веднага следъ поройния планински дъждъ.

Долу подъ нась се стели Струмишкото поле, пристегнато и задушено отъ Бъласица и Огражденъ. Въ сочна зеленина сѫ потънали селата, нагъсто пръснати по него. Тъ едва дишатъ презъ слънчевия жаръ презъ юли, всъки денъ на който е дълъгъ и безкраенъ тамъ като година. Тамъ задухата и комарите вечерь сѫ всекидневна напастъ — горещината и слънчевиятъ ударъ сѫ едно зло презъ цѣлъ единъ сезонъ. А ние тукъ сме облъчени въ зимно облъкло. Лътните рубашки се носятъ подъ куртките, колънетъ сѫ завити съ дълги вълнени калцуни. Тукъ срѣдъ тия вѣковни буки, прави и високи до небето, огноветъ горятъ непрестанно. Ние зъзнеме понъкога отъ студъ и, отправили погледъ надолу къмъ полето, не можемъ и да си представимъ, какъ въ сѫщия моментъ толкова близо до нась може да има хора отчаяни и примрѣли, че не могатъ да намерятъ хладна сѣнка да се разхладятъ и капка студена вода устата си да разквасятъ. Но за това пъкъ ние сме здрави и бодри срѣдъ тая планинска природа. Ние сме на дача тукъ, на каквато малцина аристократи не сѫ били...

... Млади български синове изъ всичките по-крайнини на българската земя, събрани тукъ да защищатъ отечественото име и честь, да освобождаватъ свои заробени братя... Ей тамъ, долу въ полите на тази планина, нѣкога сѫ били на станъ многобройните български орди. Тия усии сѫ били огласявани отъ звъна на блестящите тѣхни щитове и копия. И, въ мълчанието на нощта, въ тая таинствена нощъ, ти чувству-

вашъ съ трепетъ, какъ една сънка витае надъ тебе и
надъ цѣлата околност — сънката на Самуила. . .“

Покрай Висока-Бѣласица отъ северъ сѫ разположени селата: Ляшница Елешница, Коларово, Демидово, Каменна, Яворница, Ключъ, Скъртъ, Габ-

Носии отъ с. Моноститово (Струмишко).

рино, Конярене, Дражево, Смоларе, Мокрено, Макриево и Борисово, а отъ югъ: Дервентъ, Мандраджикъ, Мешели, Джаджерли, Липушъ, Тодоричъ, Горни-порой, Долни-порой, Мжтница, Шугово, Палмешъ, и Св. Петка.

* * *

Отъ Балъ-кая Бѣласица отведенажъ се снишава и това снишаване продължава дори до с. Костурино и р. Тракайна, които сѫ западна граница на Бѣласица изобщо. **Западна Бѣласица** е низка и питомна. Билото й е широко и раздробено на много отдѣлни върхове, отдѣлени единъ отъ другъ съ седловини, та се виждатъ като хълмове, накацали върху равна площъ. Горитъ тукъ

Носии отъ с. Колешино (Струмишко).

стигатъ и покриватъ и самитъ върхове. Многобройните полянки въ този дивенъ кѫтъ на Бѣласица сѫ сѫщинска градина, засадена отъ могжщата ржка на природата съ най-милитъ горски цветя: синчецъ, незабравки и теменуги. Кръстосана е отъ много пчелища, но най-удобенъ е **Колешинскиятъ** който съединява с. Колешино съ Дойранската котловина и Боймийска долина.

Градъ Петричъ, гледанъ отъ Бѣласица.

Лични върхове въ западна Бѣласица сѫ **Борисовъ-постъ** и **Висока-чука** — (1500 м.). Последниятъ е най-високъ въ зап.-Бѣласица. Отъ **Борисовъ-постъ** се спуска на югъ **Горбасовската тераса**, а отъ **Висока-чука** се отдѣля друга тераса, която съединява Бѣласица съ **Погана-планина**. Тя е вододѣль между **Боймийска рѣка**, притокъ на Вардаръ и **Никуличка-рѣка**, която се влива въ **Дойранско езеро**.

Отъ северъ при полите на западна Бѣласица се редятъ селата: **Колешино**, **Габрово**, **Банско**, съ изобилни минерални извори, при които сѫ направени хубави бани, **Свидовица** и **Куклишъ**, а отъ югъ: **Гарбали**, **Гюлеменли**, **Дервишли**, **Байрамъ-обаси**, **Бахче-обаси**, **Кочали**, **Болунтили**, **Дорлу-обаси**, **Орманли**, **Мемишли**, **Каяли** и др.

Юго-западните части на Бѣласица долиратъ до кристалните води на **Дойранско езеро**, което заема по-голѣмата часть отъ Дойранската котловина. То е твърде богато съ риба. На западния му брѣгъ е разположенъ амфитеатрално гр. **Дойранъ**, който бѣ почти разрушенъ презъ всемирната война отъ англо-френцитѣ. На Костуринската седловина е разположено с. **Костурино**, при което се развиха голѣми боеве между нашите и английските войски въ началото на голѣмата война.

* * *

Западно отъ р. Тракайна и Костуринската седловина и между Вардаръ, р. Струмица, р. Лакавица и долното течение на р. Брегалница се изпълня отъ лабиринтъ низки планини, обрастили съ дребна джбова и букова гора. Тѣзи планини се взиматъ отъ географитѣ като продължение на Бѣласица. Тѣ се спускатъ стрѣмно къмъ Боймийската котловина и Вардаръ, та образуватъ северо-източната стена на живописната Вардарска клисура **Демиръ-капу**. Сѫщите обграждатъ отъ западъ **Срумишкото поле** и отъ югъ **Радовишкото и долината** на р. **Лакавица**. Съ Костуринската седловина се свръзватъ източните склонове на **Чепели-балканъ**, известни съ името **Голашъ** — това сѫ нѣколко обли и конусобразни върхове, по които се развиха въ началото на всемирната война главните боеве между англича-

нитѣ и Тракийци, въ резултатъ на които англичаните понесоха пъленъ погромъ.

Западно отъ долината на р. Тракайна се простира низката **Благуша пл.**, презъ която е прокарано хубазо шосе отъ Струмица за Костурино — Валандово — Удово. Северозападно отъ Благуша върви **Еленица пл.**, чийто северни склонове и тия на Готенъ пл. отдѣлятъ Струмишко отъ **Радовишко поле**. Западно отъ Чепели-балканъ се простира гористата **Конченска пл.**, а на западъ отъ нея вървятъ **Градечка пл.** и **Серка пл.**

Носии отъ с. Смоларе (Струмишко).

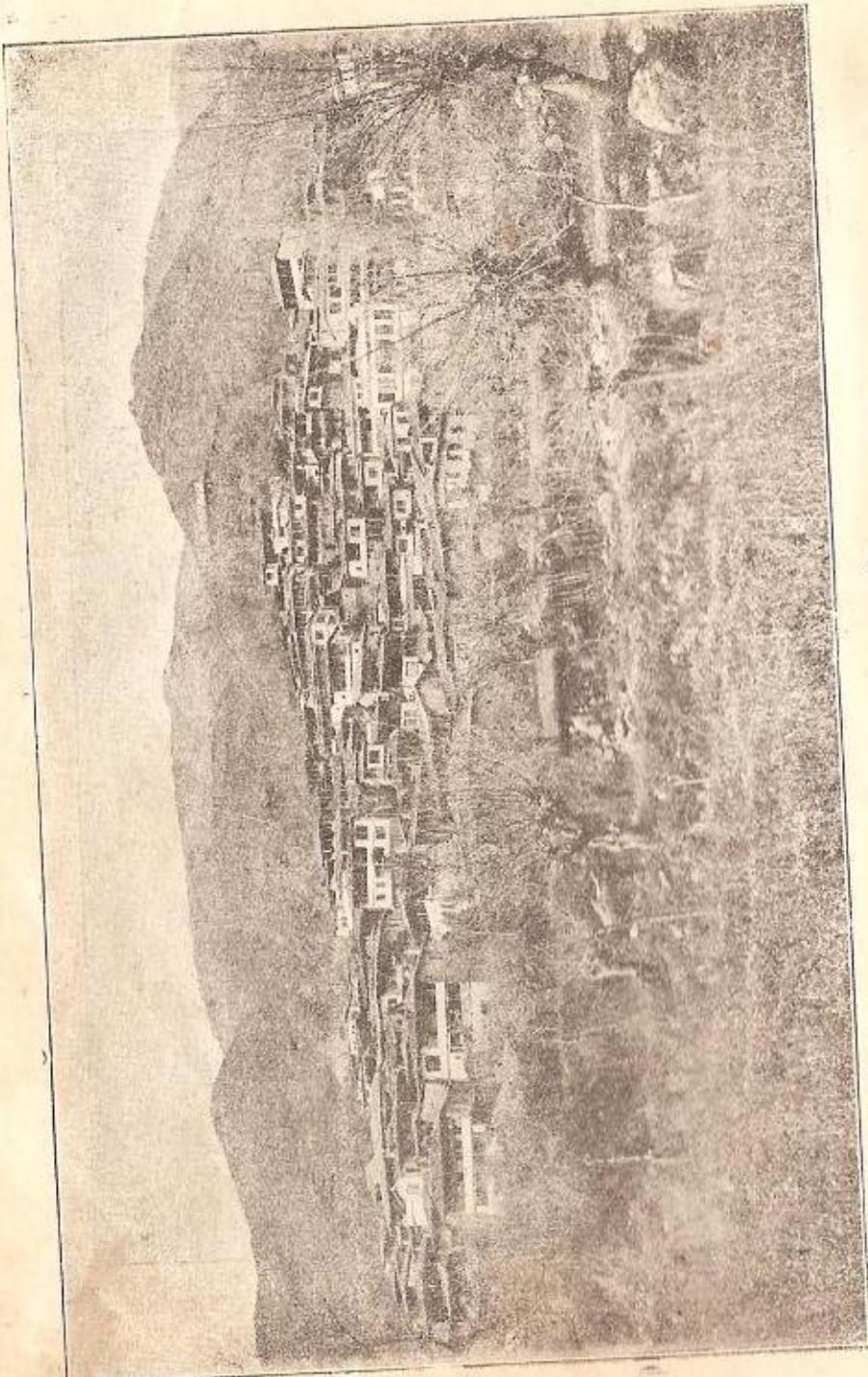
Въ последната презъ междусъюзническата война и началото на всемирната се развиха страшни боеве по височините надъ Криволакъ, особено по **Карлова чука**.

* * *

Северно отъ Българица се простира **Струмишката долина**, висока 200—250 м., а отъ югъ **Бутковската**, висока 100—150 м. И дветѣ тия долини се отличаватъ

Кестенево дърво.

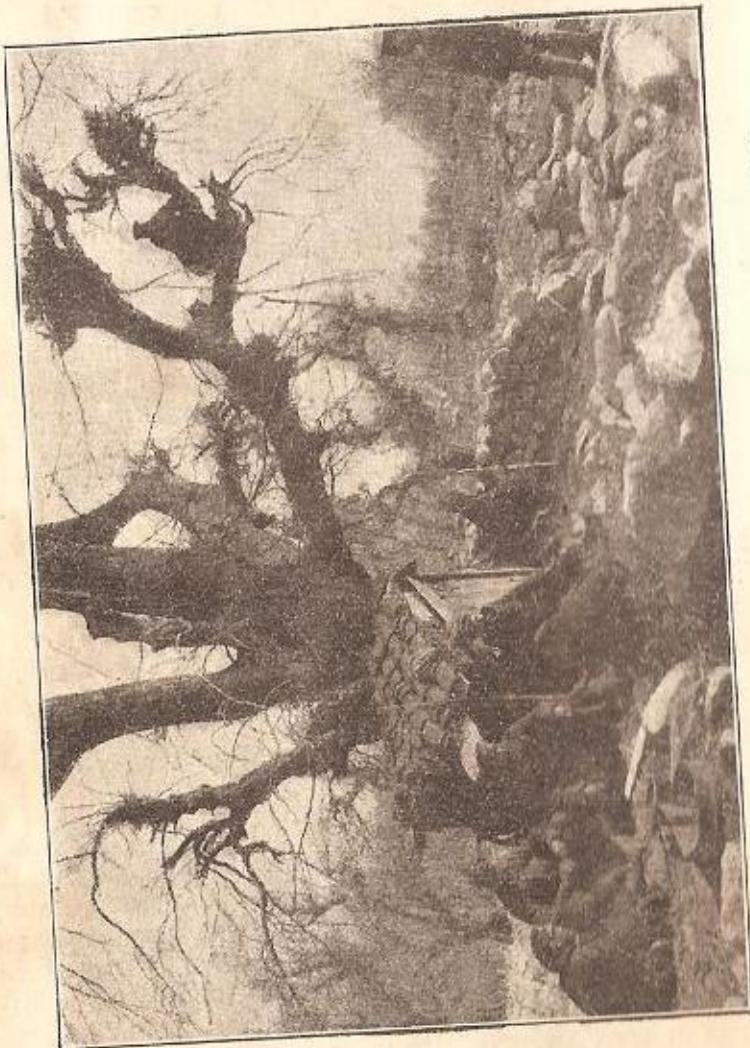
Село Горни-порой.

по своето плодородие. За това е способствувала плодородната почва, която е повечето наносна, климата и изобилната влага. Сръдната годишна температура въ Струмишката долина е +14,8°. Най-ниската е — 13°, а най-високата + 38,8°. Валежите въ Струмишко сж 649,4 литри на кв. м., а въ Петришко — 706 литри. Най-често вали пролѣтъ, особено презъ месецъ май, а най-малко — презъ августъ.

Благодарение на тия твърде благоприятни условия, въ този кѫтъ ставатъ две жътви. Следъ ожънването на ечмика и беридбата на мака, посъватъ скорозрѣлка царевица, сусамъ, гросо и др., които даватъ втора и твърде изобилна реълта. Освенъ царевицата, която най-добре вирѣе въ южната половина на Струмишко поле и въ Бутковско, въ Струмишко е засѣта голѣма площъ съ пшеница, ечникъ и ржъкъ. Край Бѣласица въ Струмишко и Петришко има голѣми пространства, засѣти съ оризъ. За развитието на тази култура сж спомогнали изобилните води, които донасятъ въ този благодатенъ кѫтъ многобройните потоци и рѣки отъ Бѣласица. Най-много и хубавъ оризъ съягът селата: Банско, Габрово и Колешино, както и нѣкои села западно отъ Петричъ. Въ Петришко и Струмишко се съе съ голѣмъ успѣхъ макътъ, отъ който се добива опиумъ и семе. Опиумътъ е твърде цененъ продуктъ и се изнася въ търговията, а отъ семето се приготвлява маково масло и тахънъ. Отъ индустрините растения тютюнътъ и памукътъ заематъ видно място. Петричкиятъ тютюнъ, както и въ нѣкои села въ Бутковско (Гор.-порой, Тодоричъ и Мженица), се слави по своята доброкачествоностъ.

Лозарството е въ упадъкъ, но въ „Подгорията“ по високите дървета — тополи, брѣстове, явори, кестени, орехи и др. има много покачени лози (асми), които даватъ изобилно и твърде вкусно десертно грозде. Въ селата Свидовица и Банско се произвежда въ голѣмо изобилие зеленчуци. Въ Банско благоприятствуватъ изобилните топли води, които позволяватъ да се изкара въ ранна пролѣтъ зеленчуци. Бубарството е също така важенъ отрасъл отъ народното стопанство, а овошарството още повече увеличава благоденствието въ този край. Най-развито е овошарството въ „Подгорията“, дѣто вирѣятъ доброкачествени орѣхи, дюли, череши,

круши, ябълки и особено кестени, въ с. Куклишъ —
 череши, с. Велюса — грозде и бадеми а въ Бутковско
 и въ Боймията зрее нарътъ и смокината.

Войнишки постъ при южните подножия на Бъласица презъ
голъмата война.

По течението на р. Струмица — между селата Мо-
носпитово, Бориово, Банско, Габрово и Колешино,
презъ последните 40—50 години се е образувало об-

ширно блато, поради задръстването на р. Струмица отъ наносите, които се свличатъ отъ притоците отъ Бъласица и Огражденъ, което все повече се увеличава и заплашва да потопи селата Моноспитово и Бориово. Нарича се **Моноспитски-гърълъ**. Това блато е твърде богато съ риба. То е свърталище зимно време на диви патици, а също така въ него расте камъшъ, отъ който правятъ рогозки (с. с. Моноспитово, и Бориово) и тръстика, която използватъ за покривъ (вместо дъс-

Българско семейство отъ с. Липушъ (Поройко).

ки подъ керемидите) и за правене стъни и тавани на къщите, (вместо пърте и летви).

Обмъната на тъй-изобилините и разновидни стопан-
ски произведения въ Бъласицния край става на оживените пазари въ **Струмица, Петричъ и Долни-порой**.

Струмица е старъ градъ и е билъ сълна крепость.
Развалини отъ крепостта и сега състъчатъ по стръмни-
ните надъ града. Разположенъ е амфитеатрално при
съверо-източните склонове на Благуша планина и има

твърде красивъ видъ. Въ него става всъки понедѣлникъ многолюденъ пазаръ, на който се изнасятъ произведенията на цѣло Струмишко, Радовишко, Малешевско, Петричко и Дойранско. Малешевци донасятъ ржкодѣлни работи — шаеци, чорапи, пояси, животни и продукти отъ тѣхъ — масло, сирене, кожи, борови дъски и материал и др. — а изнасятъ храни, колониялни и манифактурни стоки. Дойранчани донасятъ риба, а купуватъ жито.

Въ турско време Струмица бѣ твърде красивъ и богатъ градъ съ хубаза гъркоманска и българска черкви, хубави конаци на богатите турски бейове и гъркомани, отъ които сега състърчатъ само развалини. Повечето отъ тѣхъ бидоха изгорени отъ самите гъркомани, когато Струмица бѣ остврпена на България. Сѫщите изгорѣха и хубавата си черква. Струмица и многобройните ѹ села сѫ населени съ трудолюбиво и твърде будно българско население, но този край бѣ даденъ по договора въ Ньойи на сърбите, които се мѫчатъ да го посърбятъ...

При северните подножия на вр Конгоре и на двата брѣга на буйната Петричка река е разположенъ гр. Петричъ, въ който става сѫщо така оживенъ пазаръ, посъщаванъ отъ околните села, отъ Мелнишко и планините отъ Огражденъ. Този градъ сега е окръженъ центъръ и свързанъ съ дековилка съ Гор-Джумая, която твърде много улесняза съобщенията съ този отдалеченъ градъ. Петричъ и повечето отъ селата иматъ чисто българско население. Голяма част отъ населението сѫ бъжанци отъ Македония, прокудени следъ балканската и всемирната войни. Петричъ бързо се развива и има условия за голямъ напредъкъ.

Южните склонозе на Бъласица, по-голямата част отъ Рупель, както и цѣло Бутковско и Дойранско сега сѫ въ гръцки рѣце. Българското население насила биде принудено да напустне родни огнища и вместо него сѫ настанени гърци отъ Мала-Азия и Кавказъ, а сѫщо така гъркомани отъ Мелнишко, Петрич и Струмишко.

15, дикъари
1928-го. А. Г. Сидеров

ЛИТЕРАТУРА:

1. Проф. Д-ръ А. Иширковъ — Струмишко.
2. Проф. Йор. Ивановъ — Бѣласицката битка.
3. Проф. Д-ръ Г. Бончевъ — Петрографско-минерални изучвания въ Македония.
4. Н. Стояновъ — Флористични материали отъ Бѣласица.
5. Д. Т. Калофъ — Въ Бѣласица и др.

документ на Т.С. отвъдните
1928.г.
от Петър оно известнищата на
което Димитър
конфесия на д-р Сърбов